

Gerda van Wageningen

*Onvoorwaardelijke
liefde*

Bakkerstrilogie deel 3

Uitgeverij Zomer & Keuning

Ze keek in de spiegel en zag de wanhoop in haar ogen. Maar met zuchten en steunen bereikte ze niets, probeerde ze zichzelf al meteen weer moed in te spreken. Ze moest verder, hoe dan ook! Te moe zijn voor wat dan ook, dat was geen optie.

Lina rechtte haar schouders en dacht aan wat haar zus Martha in haar laatste brief had geschreven. Woorden in de trant van: een mens ontvangt kracht naar kruis. Maar ook lieve woorden, die een mens niet snel over de lippen zou krijgen. Zo van: huilen mag best, zo nu en dan.

Zolang Herman het maar niet zag. Hij was nu het belangrijkste. Hij had het zwaarste te dragen, in de wetenschap dat hij niet lang meer zou leven en dat hij zijn jonge kinderen niet zou zien opgroeien. Daar moest ze zich maar liever aan vasthouden. Ze moest meer aan haar man denken dan aan zichzelf. Ze haalde een paar maal diep adem, beet op haar lippen, kneep in haar wangen om er wat meer kleur op te krijgen en vermande zich ondanks alles. Niet aan de vermoeidheid denken. Haar man had haar immers nodig!

Even later boog ze zich liefdevol over het ziekbed van haar man Herman de Jonge.

Hij was zeer sterk vermagerd. Hij had zoveel pijn dat hij zich soms niet meer kon beheersen en het dan uitschreeuwde van pijn en machteloosheid. Als de dokter kwam, gaf hij hem naar ze hoopte meer om die pijn te bestrijden, maar of dat voldoende zou helpen? En dan kon ook de dokter niet meer doen dan met een hulpeloos gebaar zijn hoofd schudden. Ook hij stond inmiddels zo goed als machteloos. De verlossing uit dit lijden aan die vreselijke ziekte waarvan de meeste mensen de naam niet eens durfden uit te spreken, was nu in handen van de Allerhoogste, wist Lina. Maar berusten kon ze nog steeds niet.

Ze keek in de gekwelde ogen van haar man. ‘Heb je wat kunnen slapen?’

Herman knikte. Hij keek haar strak aan. ‘Even, geloof ik. En ik heb zo mooi gedroomd, Lina. Over het land waar ik straks naartoe mag. Het was bijna een teleurstelling voor me om weer wakker te worden.’ De woorden kwamen fluis-terend en met lange tussenpozen, waarin hij probeerde weer wat op krachten te komen. Hij probeerde zelfs te gaan zitten, maar had daar toch de kracht niet meer voor. Ze hielp hem daarom zo goed en kwaad als dat ging overeind, zodat hij even later in de kussens kon leunen. Liefdevol en bang tegelijkertijd liet ze hem een paar slokjes drinken. Niet te veel, dan kwam het er meteen weer uit, wist ze. Eten lukte de laatste dagen helemaal niet meer. Haar man zou het niet lang meer maken, had de dokter gezegd, en zij had gefluisterd, in de hoop dat hij het niet horen kon, dat soms de dood als een verlossing leek te komen, en dat dit een van die gevallen was.

Lina ging zitten toen Herman weer in de kussens leunde. De meisjes, ze hadden twee dochtertjes, waren bij haar moeder en haar man, oom Tinus. Die woonden niet ver hiervandaan aan de Molendijk.

Beneden in de winkel was het stil. Er werd niet langer gebakken. Nu de crisis volop had toegeslagen en haar halfbroer Koos die onlangs veertien jaar was geworden en had aangegeven net als zijn grote broer Jan bakker te willen worden, was de knecht die Herman beneden in de bakkerij aan de Kerkstraat had geholpen, ontslagen om kosten te besparen en was Koos in zijn plaats gekomen als bakkersleerling en loopjongen. Nu Herman zo slecht lag hielp Koos vooralsnog tijdelijk in de bakkerij van haar broer Jan en zijn vrouw Hanneke, die, eveneens aan de Molendijk, de beste bakkerij van het dorp hadden. Vers brood kwam daarvandaan en werd nog wel in hun winkel verkocht. Alleen aan de vaste klanten, en alleen in de morgenuren, zodat er toch inkomen bleef voor Lina en de kinderen om van te leven, maar er tegelijkertijd zo min mogelijk geluids-overlast was van in- en uitlopende klanten. Vaak goedbe-

doeld waren dat ook nieuwsgierige klanten, die allemaal elke dag opnieuw wilden weten hoe het nu met de bakker ging. En dan kon ze slechts machteloos haar schouders ophalen.

Haar moeder stond de laatste twee weken gedurende die tijd in de winkel en hielp de klanten zoals ze jaren geleden ook had gedaan, voor ze met oom Tinus hertrouwde.

Lina glimlachte ineens. Herman leek weer weggezakt te zijn, zijn gezicht niet langer vertrokken van de pijn, zijn adem langzaam, maar nog wel regelmatig. Sinds vannacht stokte die adem zo nu en dan een poosje, en haar moeder had haar verteld dat die stokkende ademhaling betekende dat het stervensproces onomkeerbaar was ingezet. Lina wist niet langer wat ze daarbij voelde. Opluchting? Angst voor de onzekere toekomst? Allebei tegelijkertijd misschien?

Het was 1932. Sinds een paar jaar hield een ongekende crisis niet alleen hun land in de greep, maar naar het haar toescheen zo ongeveer de hele wereld. Lina las soms nog weleens een krant, als ze er niet al te moe voor was. Maar zodra ze hulp had en iemand anders even op Herman paste, ging ze zelf het liefst naar de zolder, waar het bed stond van de vroegere knecht, en dan ging ze slapen zolang het kon. Alle andere uren moest ze immers wakker blijven om op Herman te passen. Ze zag de kleinste gebaren waarmee hij aangaf dat hij iets nodig had, of als hij zonder klagen liet blijken dat de pijn hem te veel dreigde te worden. Veel langer dan een week zou het niet meer duren, had haar moeder gefluisterd, en toen ze dat, buiten gehoorsafstand van haar man natuurlijk, ook aan de dokter had gevraagd en hij bevestigend had geknikt, putte ze daar gek genoeg juist een beetje moed uit. Zolang kon ze het nog wel volhouden, dacht ze. Zo lang móést ze het eenvoudig nog zien vol te houden!

Ze sloop op haar tenen de slaapkamer uit om een kom koffie te gaan maken. Ze leefde op koffie, deze dagen, meende ze. Het hield haar op de been en Herman scheen

toch weer even weggezakt te zijn in een sluimer. Toen ze even later een slok van de warme koffie nam, haalde ze nog maar eens een keer diep adem.

Ineens ging de deur open en kwam haar moeder binnen. Die was om tien uur gekomen omdat het brood pas vanaf dat moment verkocht mocht worden, en nu was het twaalf uur. Ze moest naar huis om ervoor te zorgen dat over een uur het eten voor haar eigen gezin weer op tafel zou staan. Haar moeder trok haar wenkbrauwen vragend op en haar lippen fluisterden: 'Slaapt hij?'

Lina knikte. 'Gelukkig wel. Dan voelt hij even de pijn niet. Ik ben zo moe.'

'Het is zwaar,' zei Marie van As tegen haar jongste dochter. Dertig was Lina pas, en nu moest ze dit al meemaken. Ze maakte zich zorgen om haar, maar ze kon niet meer doen dan ze nu al deed, en straks, als Herman er niet meer zou zijn, had Lina haar misschien nog wel harder nodig dan nu.

'Zal ik een nachtje komen waken? Of zal ik Martha schrijven en vragen of ze een poosje hierheen kan komen? Zal ik...'

'Het is het laatste wat ik voor mijn man kan doen, moe. Ik moet het volhouden, op de een of andere manier. Ik bid steeds om de kracht daarvoor te krijgen.'

Marie was gaan zitten en nam Lina onderzoekend op. 'Ik begrijp het wel. Ik had dat ook toen oom Freek bijna aan zijn einde was.' Oom Freek was de eerste stiefvader die de drie kinderen van Marie hadden gehad, en aan hem hadden ze te danken dat Lina nu hier woonde met haar gezin, en dat Jan bakker had kunnen worden, zijn jongensdroom. Lina's eigen vader herinnerde ze zich nauwelijks nog. Die was al overleden toen ze nog heel erg jong was, maar van haar oudere zus Martha had ze verhalen gehoord over klappen en dronkenschap.

Ze stond op en keek even om de hoek. Herman had zijn ogen nog steeds dicht, maar ze kon niet met zekerheid zeg-

gen of hij nu sliep of niet. In ieder geval stond zijn gezicht nu niet zo gekweld als op de momenten dat hij het tegen wil en dank had moeten uitschreeuwen van pijn en onmacht.

Zo zachtjes mogelijk schoof ze even later weer aan tafel bij haar moeder en ze kon het niet helpen, tegen wil en dank liepen er tranen over haar wangen. ‘Het is verschrikkelijk dat ik straks alleen moet achterblijven, moe. Koos is nog te jong om deze bakkerij zelfstandig voort te kunnen zetten. Hij moet nog zoveel leren. En waar moeten de kinderen en ik straks dan van leven?’

Marie knikte. ‘Bedenk wel dat je broer het wel al deed op die leeftijd.’

Lina moest zowaar flauw glimlachen. ‘Maar Jan is een speciaal geval. Die is in de wieg gelegd om bakker te worden. En Koosje... Wel, dat weet ik zo net nog niet.’ Ze beet op haar lip om haar mond te houden voor ze te veel zei. Haar halfbroertje was immers een nakomertje, en de jongen werd door zijn vader verschrikkelijk verwend. Net als Dinie overigens, de oudste dochter van oom Koos. Maar Dinie was een geval apart en daar wilde ze nu niet eens over denken. Ze had wel wat anders aan haar hoofd!

‘We vinden wel een oplossing, met elkaar, als familie. Het is goed dat Jan Koos momenteel bij zich laat werken en die kan daar veel van leren. En je hebt nog steeds een trouwe klantenkring die brood bij jullie koopt. Herman was ook een goede bakker.’

Lina knikte. ‘Voor brood en zo, ja. Uiteindelijk is hij jarenlang bij onze Jan in de leer geweest.’ Ze glimlachte opnieuw. ‘Koek en luxe zaken liet hij verstandig genoeg aan Jan over.’

Marie glimlachte eveneens. ‘En Steffie...’

Maar verder kwamen ze niet. Er klonk gekreun uit de slaapkamer en Lina was bij het eerste geluidje opgestaan om Herman een nieuwe dosis pijnpoeder te geven. Het waren de zwaarste die de dokter kon maken. En soms was er nog een injectie nodig.

De dokter had gezegd dat Herman aan die middelen verlaafd kon raken, maar maakte dat nog uit nu haar man er zo aan toe was? Ze pakte zijn hand, streelde die en nam even later plaats op haar vaste plekje naast het echtelijke bed waarin ze tien jaar lang lief en leed hadden gedeeld. En als ze er weer in zou slapen, zou hij niet meer naast haar liggen, wist ze. Ze kon een huivering niet onderdrukken. De toekomst was onzeker en beangstigde haar. Maar ze moest moed houden. Er zou hoe dan ook een oplossing komen! Haar moeder had gelijk. Daar moest ze op vertrouwen.

Herman sloeg zijn ogen op. De gekwelde blik was terug.

Ze schudde een eindeloze rij handen. Haar kleren waren zwart, haar hoed en handschoenen vanzelfsprekend ook. Ze droeg alleen een broche met parels. Parels mochten. Parels betekenden immers tranen.

Een voor een verlieten de mensen haar huis. Herman was begraven. Nu was alleen de naaste familie er nog. Ze keek de kring rond. Zelfs haar flamboyante zwager Bram Voordendijk was vandaag in stemmig zwart gekleed zonder een enkele frivoliteit, en dat zou hij nog wel even moeten volhouden, ook al werd er steeds vaker de hand gelicht met het verplichte rouw dragen gedurende een lange tijd na het overlijden van een naast familielid. Zijn vrouw Steffie, de oudste zus van Herman, depte eindeloos haar ogen. Zijn moeder leefde nog wel, maar was door de jaren heen een klagende, ontevreden oude vrouw geworden, die zowel Lina als Steffie vaak het ongemakkelijke gevoel gaf altijd tekort te schieten. Vader De Jonge was al vele jaren geleden gestorven. De andere broers en zussen, allemaal jonger dan Herman en Steffie, waren gekomen, ook al waren zij in de afgelopen paar jaar over het land verspreid geraakt. Soms door werk, soms door een huwelijk, en een broertje zat zelfs in de gevangenis nadat hij meerdere diefstallen had gepleegd. De meesten van hen waren arm gebleven. Alleen Steffie was niet arm meer. Die bekommerde zich wel zo

goed en kwaad als ze kon om haar moeder, maar weigerde pertinent om haar in huis te nemen, en Lina kon zich dat maar al te goed voorstellen. Ze wilde het zelf ook niet.

Herman had er wel over getwijfeld. Zijn moeder was immers ziekelijk, maar het ergste was dat ze altijd wat te klagen had en dat ze ook al zolang Lina zich dat herinneren kon te lui was geweest om ook maar iets aan te pakken om zelf geld mee te verdienen. Vroeger deed ze dat al niet, toen een heel vaderloos gezin onderhouden moest worden, en nu nog steeds niet. Herman en zij hadden altijd wat ze konden missen aan zijn moeder gegeven. Steffie ook wel, maar minder gul, hoewel zij het een stuk beter kon missen dan haar broer en zijn vrouw. Steffie vond dat haar moeder zelf eindelijk ook maar eens iets nuttigs moest gaan doen en in haar hart gaf Lina haar best gelijk. Zelfs gisteren, de dag voor zij haar man moest begraven, had haar schoonmoeder haar nog schaamteloos om extra geld gevraagd en gesuggerd dat ze nu wel bij Lina en de kinderen kon intrekken. Lina had geschrokken en overrompeld een halfslachtig antwoord gegeven. Ze zou nog moeten leren beter voor haar eigen belangen op te komen, en ze vreesde dat dat nog niet zou meevallen.

Haar moeder was opgestaan. Oom Tinus eveneens. ‘We moesten maar eens gaan. Zondag na de kerk kom je toch wel koffiedrinken, lieve kind?’

Lina knikte. Zo waren ze het immers al jaren gewoon, de ene week bij haar moeder, de andere week bij die van Herman.

‘Mooi,’ zei haar stiefvader. ‘Jan en Hanneke zijn er dan ook. Dan gaan we overleggen wat er nu verder met de bakkerij moet gebeuren. Koos moet daarover dan ook zijn zegje doen.’ Tinus van As was uitermate trots op allebei zijn kinderen, maar vooral op zijn zoon Koos, die hij eindeloos veel talenten toekende waar oudere halfbroer Jan weleens aan twijfelde.

Dinie van As glimlachte en keek opgelucht, en ze stond

eveneens op. Ze droeg een dure, zwart met paarse japon, maar ja, Dinie was dan ook een deftige stadse dame geworden, sinds ze in Den Haag woonde.

‘Dank je dat je gekomen bent en er vandaag bij was,’ bedankte Lina haar jeugd vriendinnetje, dat inmiddels zo’n heel ander leven leidde dan zijzelf. Dinie kwam niet vaak meer thuis, en op de een of andere manier was het Lina duidelijk geworden dat hun levens enorm van elkaar verschilden, en ze hadden elkaar ook niet meer zoveel te vertellen.

‘Natuurlijk,’ antwoordde de ander minzaam, maar haar ogen dwaalden weg en Lina vroeg zich af hoeveel ze ervan meende.

‘Bevalt het leven in Den Haag nog steeds?’

Weer datzelfde minzame en een tikje neerbuigende lachje. ‘Ja hoor, uitstekend zelfs. Soms kom ik zelfs koninginmoeder Emma tegen, als ik wandel op het Lange Voorhout.’

‘Tjonge!’ Als altijd was Lina diep onder de indruk.

Maar haar oudere zus Martha hoorde het ook en die was dat in het geheel niet. ‘Je bent nooit getrouwd en zelfs nooit verloofd geweest, Dinie. Ik heb mij weleens afgevraagd hoe je eigenlijk in je levensonderhoud voorziet.’

Lina hield geschrokken haar adem in. Dat was een vraag die je eigenlijk niet hoorde te stellen. Daar praatten ze immers niet over in de familie. Ook nu stonden de ogen van haar vader meteen waakzaam en hij pakte zijn vrouw nogal dwingend bij de elleboog. ‘Ga je mee, Marie? Dinie? Koos?’

Een paar tellen later was het hele gezin Van As vertrokken.

‘Jaja,’ grinnikte Martha. ‘Joost komt ook weleens in de Hofstad, en hij heeft uit betrouwbare bron vernomen dat Dinie zich laat onderhouden door een getrouwde diplomaat.’ Martha lachte erom en Lina wist niet waar ze kijken moest van verlegenheid.

Joost Boelhouwer, de man van Martha, keutelde op zijn gemak met zijn zwager Jan. Ach ja, die twee waren allebei

bezeten van het bakkersvak. Jan de Man was inmiddels de beste bakker van het hele eiland, die nog steeds samenwerkte met zijn inmiddels bejaard geworden schoonvader Van Klinken. En Joost had nu een mooie functie als manager bij de Zeelandia, de grootste toeleverancier van allerlei producten voor bakkerijen. Die twee raakten nooit uitgepraat. Hanneke kwam naast haar beide schoonzusters staan en wreef zonder nadenken over haar buik, die lichtjes opbolde onder haar eveneens zwarte japon.

‘Is het... Krijg je nog een nakomertje, Hanneke?’ vroeg Martha glimlachend.

‘Ongelooflijk, niet?’ zei Hanneke een tikje verlegen. ‘Er was een tijd dat ik dacht geen kinderen te kunnen krijgen. Nu hebben we inmiddels twee zoons gekregen. De oudste komt over een poosje van school af en Jan wil dat hij naar de hbs gaat, omdat hij zo goed kan leren. En onze tweede is alweer acht jaar geworden.’ Er lag een gelukkige glans in haar ogen en zelfs Lina kon niet anders dan naar haar lachen. ‘En Clara?’ vroeg ze toen. ‘Clara was vandaag wel in de kerk, heb ik gezien, maar ze is niet meegekomen.’

Clara van Klinken was het zwarte schaap van de familie Van Klinken geweest, en veel dorpingen weigerden nog altijd te geloven dat een vrouw met haar verleden inmiddels probeerde het leven van een deugdzaam vrouw te leiden. ‘Ze schildert nog steeds, maar alleen op zaterdagmiddag als ze niet hoeft te werken.’

‘Heeft haar dochter de aanleg ook?’ Het was immers een openbaar geheim dat de onecht geboren dochter van Clara van Klinken, die H el ne heette, de dochter was van een tamelijk beroemd geworden kunstenaar, met wie Clara ongetrouwd openlijk een korte tijd had samengeleefd. De man had eruitgezien als een landloper, maar zijn kunst was gewild en er werden kapitalen voor betaald door musea over de hele wereld. De man had gedurende zijn leven altijd het ene liefje na het andere gehad, en had volgens zeggen een hele sliert onechte kinderen verwekt, maar hij had wel

altijd voor zijn dochter opgebracht, en men fluisterde dat H el ene van Klinken een heel mooi bedrag op een spaarbankboekje had staan. Er was ooit een huis van betaald, bescheiden maar goed gebouwd, en er scheen nooit een tekort aan geld te zijn voor Clara en H el ene om van te leven. Om in haar eigen onderhoud te voorzien en niet onnodig te teren op het vermogen van haar dochttertje, werkte Clara voor halve dagen als huishoudster bij een bejaarde weduwnaar in goeden doen.

Meerdere alleenstaande mannen hadden de afgelopen jaren naar de hand van de altijd ongehuwd gebleven jongste dochter van bakker Van Klinken gedongen, maar nooit had Clara een andere man in haar leven toegelaten. Voor zover ze wisten dan. Want elke zomer gingen moeder en dochter een paar weken naar het zuiden van Frankrijk, alsof ze stinkend rijk waren, en niemand wist natuurlijk wat Clara daar uitspookte. Of niet. Lina wilde de onuitroeibare roddels nooit onderschrijven en deed buiten de familie om altijd maar net alsof ze gek was. Dat was het beste. Zo deed Hanneke het ook als het om haar zuster ging.

Clara kwam inmiddels weer thuis, en dronk op zondag koffie met de familie. Er werd nooit meer over vroeger gesproken. Alles wat in het verleden was gebeurd, leek met de mantel der liefde te zijn bedekt, en Clara's dochter werd in de familie opgenomen alsof er niets bijzonders aan haar afkomst was. Zo deed men dat nu eenmaal het beste. Geen vuile was buitenhangen en wat niet wist, dat deerde dan ook niet.

Jan en Joost stonden op, ze wilden hun gesprek in de bakkerij voortzetten, samen met de oude bakker Van Klinken. Martha knikte grinnikend. 'Wij hebben het rustig. Onze dochter logeert een paar dagen bij haar oma in Ooltgensplaat. Wij hebben geluk, moeder Boelhouwer is al over de zeventig maar nog steeds heel vitaal.'

Zo stroomde haar huis leeg. Tot alleen moeder De Jonge nog over was. Die had zich tegoed gedaan aan nog een

advocaatje met slagroom en at ongegeneerd achter elkaar twee overgebleven plakken cake op. Lina keek haar onderzoekend aan. Moeder De Jonge grinnikte. 'Ik kan toch zeker wel blijven eten?'

Lina rechtte haar rug. Als ze niet in een situatie terecht wilde komen die ze niet wilde, moest ze maar liever meteen duidelijk zijn, al vond ze dat nog zo moeilijk. Maar ze herinnerde zich haarscherp wat Herman nog maar een paar weken geleden daarover had gezegd. 'Geef niets toe, Lina. Het zal al moeilijk genoeg voor je zijn om ons gezin straks naar behoren te onderhouden, want als je een vinger uitsteekt, pakt mijn moeder meteen je hele hand. En dat kan niet. Laat mijn moeder zich niet in ons gezin dringen als ik er zelf niet meer ben om dat tegen te houden.' Ze had het hem beloofd en nu kwam het er al op aan, besefte ze. Dus kneep ze haar lippen samen en schudde het hoofd. 'Ik wil nu graag een poosje alleen met de kinderen zijn, moeder. Dus nee, u moet nu ook gaan.'

'Maar ik... Wat ben je toch een ondankbaar nest! Ik heb altijd goed voor Herman gezorgd toen hij nog klein was en ik weet zeker dat hij zou willen dat...'

Lina voelde verontwaardiging en dat hielp. Ze viel de ander prompt in de rede. 'Toe, moeder, u heeft een fijn huisje. U komt niets tekort. Ga nu maar. Dat is het beste voor ons allebei.'

De oudere vrouw kwam moeizaam overeind. Daar was ze goed in. Als ze haar zin niet kreeg ging het opstaan en lopen ineens stukken moeilijker, maar als ze dacht dat niemand het zag, kon ze ineens weer heel goed uit de voeten. Als ze wist dat Lina of Steffie zouden komen, lag ze vaak in bed omdat ze zich niet goed zei te voelen. Steffie lachte haar moeder dan ronduit uit. Dat durfde Lina niet. Maar ook Steffie en Bram waren weer vertrokken. Ze was nu alleen, haar kinderen waren stil en zagen bleek na deze voor hen toch akelige dag en ze hadden haar onverdeelde aandacht hard nodig, besefte Lina. Dus zweeg ze toen haar schoon-

moeder zich steunend en kreunend uit de oude leunstoel hees die ooit van oom Freek was geweest en die ze nooit weg had kunnen doen, omdat ze vond dat die stoel gewoon bij het huis hoorde. Moeder De Jonge schommelde ontevreden naar de deur. Lina pakte haastig twee overgebleven krentenbollen en een plak cake in een papieren zakje. ‘Neem dit maar mee, moe. Als u geen zin heeft om warm eten te koken, kunt u dit opeten.’ De woorden klonken vriendelijk, de mond glimlachte weer, maar de ogen van de jonge vrouw deden niet mee. Eindelijk had ze de ander de deur uit gekregen en zodra ze de deur achter haar schoonmoeder sloot, leunde ze ertegenaan en vulden haar ogen zich met tranen. Nu was ze alleen. Herman was er niet meer en zou er nooit meer zijn. Maar haar kinderen hadden haar nodig. Tijd om aan haar verdriet toe te geven had ze niet. Ook nu niet.

‘Je kunt niet altijd alleen blijven.’ Steffie Voordendijk trok een ruche van haar deftige japon glad. ‘Natuurlijk heb je nu verdriet, maar over een poosje moet je maar eens goed om je heen gaan kijken.’ Ze glimlachte breed. ‘Trouwen met Bram is overigens het beste wat ik ooit van mijn leven heb gedaan.’

Lina bloosde, zowel van verontwaardiging omdat Steffie over een tweede huwelijk begon, terwijl Herman nog maar net een paar weken onder de grond lag, als van verlegenheid. ‘Ik wil helemaal niet opnieuw trouwen,’ verzuchtte ze toen. ‘Ik moet eerst maar eens zien een veilig bestaan op te bouwen voor mijzelf en mijn kinderen.’

‘Tja, de kinderen.’ Steffie grinnikte onbekommerd. ‘Ze zijn een grote rijkdom, zowel voor jou als voor Bram en mij.’

Dat was Lina tenminste volmondig met haar eens. Zonder haar twee dochtertjes Marina en Cornelia zou ze zich nu bitter eenzaam voelen, wist ze. De kinderen maakten immers dat ze ’s morgens uit bed kwam. Ze moest wel! Er moest voor hen gezorgd worden. Al had ze tegelijkertijd grote zorgen om hoe het nu verder met hen moest. ‘Jij hebt een koningskoppel, Steffie.’ Het lukte haar zowaar om welgemeend te glimlachen.

Steffie keek niet in het minst verlegen. ‘In één worp, en dat al na slechts zes maanden getrouwd te zijn.’

Lina fronste toch even haar wenkbrauwen, omdat Steffie zelfs na jaren geen enkele schaamte vertoonde. ‘Vind je het jammer dat er niet meer gekomen zijn?’ stapte ze haastig over dat pijnlijke feit heen.

‘Nee hoor.’ Het klonk onbekommerd, maar zou dat ook zo zijn? Bram was apetrots op zijn zoon en dochter. Maar wat het huwelijk tussen die twee verder inhield, dat zou Lina echt niet kunnen zeggen. Ze waren goed in zakendoen, samen. Dat zonder meer. Steffie bemoeide zich met de centen en het personeel. Bram deed de inkoop, want daar had

hij kijk op. En veel vrouwen lieten zich maar al te graag door hem adviseren, want deze vreemde man had er kijk op wat vrouwen flatteerde en wat ze het beste konden dragen. Ondanks de crisisjaren liep de zaak van Bram Voordendijk goed. De welgestelde boeren lieten hun vrouwen maar al te graag bij Voordendijk langsgaan om er hun inkopen te doen, en een heel enkele keer kwamen ze daar zelf ook graag om een nieuw pak te kopen. Wie het goed had, liet dat nu eenmaal graag zien, zeker nu de tijden steeds slechter waren geworden en steeds meer arbeiders werkeloos werden. Men hoorde tegenwoordig praten over werklozenprojecten en ondersteuning van de werklozen, zodat ze niet geheel zouden verpauperen.

‘Ik moet zo weg,’ mompelde Lina ineens onrustig. ‘We hebben straks familieberaad, over hoe het nu verder moet met de bakkerij.’

‘De bakkerij was mijn broers lust en leven,’ zei Steffie ernstig. ‘Het is moeilijk om te accepteren dat juist een hardwerkend en rechtschapen man als Herman al zo vroeg moest sterven.’

‘Vanaf zijn twaalfde heeft hij Jan geholpen en sinds die met Hanneke is getrouwd, heeft Herman de bakkerij zelfstandig draaiende gehouden.’

Steffie knikte. ‘De winkel is natuurlijk nog steeds eigendom van jouw broer. Herman bleef bij hem in dienst.’

‘Ja.’ Lina stond op en klopte haar rok af. Op zwart zag je elk pluisje, elke ongerechtigheid. Maar voorlopig zou ze alleen die kleur nog kunnen dragen, als weduwe.

‘Wat gaat Jan nu met de bakkerij en de winkel doen?’ vroeg Steffie nieuwsgierig.

‘Geen idee. Maar dat hoop ik dus later vandaag te horen.’

Steffie kwam ook overeind. ‘Ik moet maar eens gaan kijken of mijn afwezigheid niet misbruikt wordt.’ Ze glimlachte erbij. ‘Gelukkig is Bram er en hebben we tevens goed personeel. Die weten het ook: wij betalen ze goed en het is een gezonde zaak, dus voor hun baan hoeven ze niet te vre-

zen, behalve als ze oneerlijk zijn of gaan lanterfant. Dan kan ik spijkerhard zijn en kunnen ze gaan.'

Dat was in het dorp wel bekend. Steffie Voordendijk had er de wind onder bij het personeel, maar ze was niet alleen streng en veeleisend, ze was vooral rechtvaardig.

Even later was Steffie vertrokken en Lina keek in de spiegel. Ze had haar haren opnieuw gekamd en in een nette knot opgestoken. Haar handen waren schoon, er zat geen zwart onder de nagels en die waren keurig geknipt. Ze rechtte haar rug. Straks zouden ze allemaal bij haar moeder en stiefvader eten en dan zouden ze het erover gaan hebben hoe het nu verder moest, met haar, met de bakkerij en met de winkel. Wat ze er zelf van vond? Ze was er nog niet eens toe gekomen om daar goed over na te denken. Er moest brood op de plank komen. Ze moest in staat zijn Marina en Cornelia te eten te geven en netjes in de kleren te houden, ze naar school te laten gaan. Haar oudste dochter was bijzonder pienter. Ze moest, als het even kon, kunnen doorleren. Dat was een grote wens geweest van Herman, die zelf ook een goed stel hersens had gehad, maar bij hem kon er van doorleren destijds vanzelfsprekend geen sprake zijn, want het was armoe troef bij hem thuis. Daarom was Steffie met Bram getrouwd: om aan de armoede thuis te ontsnappen. Maar Lina moest toegeven, ongelukkig was Steffie er zeker niet van geworden!

Om zes uur die middag schoof een groot gezelschap aan tafel bij Marie van As. Haar man Tinus, haar jongste zoon Koos, ook haar oudste zoon Jan en zijn vrouw Hanneke waren gekomen. Alleen Martha en Joost waren er niet, zij woonden ver weg in Zierikzee. Daarvandaan was het een hele reis naar Oud-Beijerland en hun mening over wat er moest gebeuren, deed niet echt ter zake. Juffrouw De Jonge was er wel, besefte Lina met een schok. Haar schoonmoeder liet immers geen kans voorbijgaan voor een gratis maaltijd waar ze geen vinger voor hoefde uit te steken.

Koos van As was naast zijn oudere halfbroer gaan zitten en zat al omstandig uit te leggen dat hij niets liever wilde dan net als Jan een uitstekende bakker te worden, en dat het liefst in de winkel van Herman. Over een paar jaar zou hij oud genoeg zijn om die bakkerij met winkel op eigen kracht te gaan drijven, en tot die tijd wilde hij zoveel mogelijk van zijn halfbroer leren en tegelijkertijd zelf brood blijven bakken in de bakkerij in de Kerkstraat, zoals hij dat de afgelopen tijd samen met Herman had gedaan.

Jan luisterde aandachtig naar hem, maar wel met een frons tussen zijn wenkbrauwen. Lina was onzeker en op dat moment een beetje bang voor haar oudste broer, die acht jaar ouder was dan zijzelf. Jan had haar toekomst in handen, beseftte ze, maar ze had er geen idee van of hij haar mening en wensen zou meewegen bij de beslissing wat nu te doen, nu Herman er niet meer was en Koos gewoonweg nog te jong was om in zijn eentje zoveel verantwoordelijkheid te dragen.

Tinus van As bad het Onzevader en voor een paar momenten kon je een speld horen vallen aan tafel. Direct na het 'amen' stond Marie op om de borden te vullen met een stampot van andijvie, met spekjes erdoor en een gekookt eitje erbij voor iedereen.

Er werd vooralsnog niet veel gezegd, want iedereen had honger, behalve Lina. Ze voelde zich onzeker, sterker nog, ze was voor het eerst in haar leven een beetje bang voor haar broer. Het was haar schoonmoeder die het hoogste woord voerde. 'Ik ga Koos wel helpen in de winkel en ik kan erboven wonen, zoals Marie dat vroeger deed toen Jan net zo jong was als die jongen nu,' betoogde ze vol vuur.

Koos keek geschrokken en Lina kwam tot leven. 'Nee, moeder, dat zal niet gaan. Daar wonen de kinderen en ik al.' Ze hoopte maar dat haar stem beslist klonk.

Toen de borden leeg waren en Marie even later de platte borden opstapelde en de diepe borden voor de karnemelkse gortepap ronddeelde, mompelde de oudere vrouw dat ze

maar wat deftig deden hier. Ze had al een mes bij haar eten gekregen, dat was in haar ogen nergens voor nodig. En als je je bord schoon schraapte kon je volgens haar de pap best van hetzelfde bord eten, zoals het bij haar thuis altijd de gewoonte was geweest, dan had je heel wat minder afwas.

Niemand luisterde naar haar.

Lina bloosde en het was niet de eerste keer dat ze zich schaamde voor haar schoonmoeder. Maar eindelijk was ook de pap opgegeten, was er als gebruikelijk door oom Tinus een stuk uit de Bijbel voorgelezen en was er gedankt. Marie wilde meteen opstaan om de tafel af te ruimen, maar het was Jan die een beslist gebaar maakte. ‘We gaan het eerst hebben over hoe het nu met Lina moet,’ begon hij gedecideerd. ‘Zeg eens, zus, hoe zie jij je toekomst eigenlijk?’

Ze bloosde en de tranen sprongen zomaar in haar ogen. ‘Ik weet het niet. Herman is nog maar kortgeleden begraven en... ik ben er nog niet toe gekomen om er goed over na te denken. Bovendien heb ik niet veel te willen. Wat er nu met de bakkerij en de winkel moet gebeuren, is veel belangrijker.’

‘Wil je boven de winkel blijven wonen? Wil je brood blijven verkopen? Of wil je liever een huis huren in het dorp zoals mijn schoonzuster Clara doet?’

‘Ik zal toch moeten zorgen aan geld te komen om ons levensonderhoud van te betalen.’

‘Ikzelf wil het liefst in de winkel blijven werken, of anders bij jou in de leer komen aan de Molendijk, Jan,’ liet Koos zich horen.

Tinus deed ook een duit in het zakje. ‘Ik had graag gezien dat mijn zoon zou doorleren, desnoods bij zijn zus in Den Haag of in Rotterdam ergens in de kost om dicht bij de beste scholen te wonen, maar gek genoeg wil hij dat zelf totaal niet en zegt hij dat de bakkerij zijn lust en zijn leven is.’ De teleurstelling daarover was op dat moment duidelijk te horen in de stem van de oudere man, maar hij wist natuurlijk best dat zijn zoon niet de capaciteit had om een

geleerd man te worden en hij moest zich daarbij neerleggen.

‘Het lijkt mij verstandig om de bakkerij in de Kerkstraat open te houden. Zeker voorlopig,’ deed Marie een duit in het zakje. ‘Over een paar jaar is Koosje oud genoeg om zelfstandig bakker te worden. Dan zou je de bakkerij aan hem kunnen verkopen, Jan,’ voegde ze er op rustige toon aan toe. ‘Dan doet Koosje wat hij wil en blijft de bakkerij toch in de familie. Het zou mij aan het hart gaan om dat pand te verkopen, al was het maar om de herinnering aan Freek.’

Haar oudste zoon knikte. ‘Mij eigenlijk ook wel. Ik denk nog graag aan die oude oom Freek terug, en dankzij hem zijn we gekomen waar we nu zijn.’ Jan glimlachte erbij en Hanneke wisselde een blik van verstandhouding met hem.

Oom Tinus schraapte zijn keel. ‘Ik heb altijd zuinig geleefd en zou de bakkerij over een paar jaar van jou kunnen kopen, Jan. Dan zetten we die op naam van Koos, bijvoorbeeld op het moment dat hij achttien jaar wordt. Met het geld dat jij daar dan voor krijgt, zou jij de uitbreiding van je zaak kunnen financieren waar ik weleens plannen over heb gehoord.’

‘Vergeet niet dat we dat niet vandaag hoeven te beslissen,’ liet Marie zich sussend horen. ‘Lina kan, zeker voorlopig, boven de winkel blijven wonen en brood blijven verkopen dat Koos bij jullie aan de Molendijk bakt, zoals dat de laatste maanden ook is gebeurd. En ondertussen leert hij meteen de fijne kneepjes van het vak van zijn broer. Of, als je de bakkerij daar liever in gebruik wilt houden, moet je misschien een ervaren knecht aannemen, onder wiens leiding Koos net zo goed alles leren kan als bij jou in de zaak, en dan kan hij over een paar jaar zelf de baas worden.’

Jan aarzelde, maar Hanneke knikte. ‘Laten we voorlopig afspreken dat we het zo een jaar of twee doen. Wij hebben momenteel een oudere knecht, Han, die het wat rustiger aan moet gaan doen, omdat zijn gezondheid achteruitgaat. Han zou naar de Kerkstraat kunnen komen en Koos het

nodige leren. Dat voorkomt ook mogelijke verschillen van inzicht tussen twee broers, en dat is rustiger voor de familie. Over twee jaar is Koos zestien en weet hij zeker of hij inderdaad zijn leven lang bakker wil blijven. Zo ja, dan kan oom Tinus de bakkerij eventueel op dat moment al voor zijn zoon van ons overnemen. Lina heeft dan meteen voor de komende tijd een dak boven haar hoofd, en tevens een inkomen uit de bakkerij omdat zij de winkel kan blijven doen. Koos blijft leren, en die uitbreiding van ons stellen we toch maar even uit, nu de tijden zo verslechterd zijn en niemand weet wat er nog gebeuren zal, eer we weer uit het dal gaan klimmen. Halsoverkop beslissingen nemen is nooit het beste. Mee eens?' Ze keek haar schoonmoeder aan, die knikte, en oom Tinus deed dat ook. Koos haalde opgelucht adem en lachte dankbaar naar zijn zoveel oudere broer.

En Lina? Ze wist het nog steeds niet. Ze vond het wel een geruststelling dat ze nog even de tijd had om te wennen aan de nieuwe situatie in haar leven. Een leven zonder Herman, een leven alleen met veel verantwoordelijkheden op haar schouders.

Maar wat dat leven haar brengen zou?

Het was weer stil in huis. De kinderen lagen in bed en sliepen. De winkel was leeg en schoongemaakt, niemand hoefde nog om brood te komen, want er was niets meer. Lina zat een tikje aangeslagen aan tafel en probeerde de krant te lezen die Jan uit had en aan haar had doorgegeven. Maar ze kon er vandaag haar hoofd niet bij houden, bedacht ze bedrukt.

Het was inmiddels twee maanden geleden dat ze Herman hadden begraven. Het leven begon desondanks min of meer zijn gewone gang te hernemen. Het was mei geworden. De zon scheen vaak. Overal bloeide nieuw leven op, alleen in haar hart bleef het dor en koud.

Er was nog niet veel veranderd. De winkel was elke morgen van tien tot twaalf uur open. Koos bakte 's morgens

brood onder leiding van knecht Han en ging daarna bezorgen. Jan werd tegenwoordig soms aangesproken met de naam van zijn vrouw, Van Klinken, maar hij kon daar hartelijk om lachen en zijn nog steeds levende, maar ouder en minder goed ter been geworden schoonvader, deed daar dan hartelijk aan mee. De zaak op de Molendijk heette immers nog steeds Van Klinken en zou zo blijven heten, hadden Hanneke en Jan al jaren geleden afgesproken. De oude Van Klinken was overigens nog dagelijks een paar uur in de bakkerij te vinden, al liep hij er op sommige momenten meer in de weg dan dat hij er een nuttige bijdrage aan leverde. Behalve dan met het doorgeven van zijn kennis, want met zijn hersens was in het geheel nog niets mis!

De bakkerij achter de winkel in de Kerkstraat deed zodoende weer dienst, al werd er alleen brood gebakken, geen beschuit, geen koek of cake of ander gebak. Een eenvoudige bakkerij voor gewone mensen. Wie het breder kon laten hangen, deed zijn inkopen op de Molendijk.

Jan had inmiddels duidelijk te kennen gegeven zijn eigendom nog niet te willen verkopen, althans de komende jaren niet. Wel wilde hij die over een jaar of twee eventueel aan zijn stiefvader verpachten, omwille van zijn halfbroer. Uiteindelijk had hij zelf ook twee zoons. Stel dat die later allebei bakker wilden worden? Dan zou Koos zomaar het nakijken kunnen hebben!

Tinus drong er daarom herhaaldelijk bij zijn stiefzoon op aan de zaak dan toch aan hem te verkopen, hij spaarde er nu al voor om Jan straks een goede prijs te kunnen bieden, maar deze hield een slag om de arm en zei geen ja en geen nee. Tinus wilde begrijpelijkerwijs op die manier de toekomst van zijn eigen en enige zoon waarborgen. Maar Jan dacht vanzelfsprekend aan de toekomst van zijn eigen jongens, al waren die nog klein. Bovendien had hij aan de bakkerij in de Kerkstraat eigenlijk alles te danken. Toen zijn moeder hertrouwde had Jan de zaak van haar overgenomen, vooral op aandringen van zijn schoonvader. Door zijn

huwelijk had Tinus van As daardoor een mooie som geld in handen gekregen, want getrouwde vrouwen konden geen eigen bezittingen hebben. De oude Van Klinken had niet veel moeite hoeven doen om zijn schoonzoon ervan te overtuigen dat er anders heel gemakkelijk wrijving zou kunnen ontstaan binnen de familie. Marie wilde niets liever dan dat Jan net als haar man de toekomst van haar jongste zoon veilig zou stellen. Marie wilde er echter niets over zeggen, ook zij was bang voor onenigheid tussen haar nieuwe echtgenoot en haar oudste zoon. Zij zou echter nooit vergeten hoe de ijver en de wilskracht van Jan er lang geleden voor gezorgd hadden dat ze in staat was geweest een nieuw leven op te bouwen, toen ze in een wel heel benarde situatie verkeerde.

Maar haar eigen positie in het geheel was hoe dan ook erg afhankelijk, besepte Lina bijna dagelijks, en ze voelde die onzekerheid zo nu en dan als een bedreiging. Natuurlijk was dat niet direct zo, Koos was veertien en het zou nog minstens vijf jaar duren eer hij aan een huwelijk kon gaan denken, waardoor haar eigen positie hier door een ander ingenomen zou worden. Maar als de bakkerij in de toekomst van Koos was, zou dat ooit wel een keer gebeuren. Ze wilde bovendien niet dat ze met Koos onder een dak moest gaan leven. Waarom kon ze niet goed zeggen. Met Herman was het anders geweest. Hij was haar man geweest en ze had van hem gehouden. Koos was een tamelijk eigenwijs jongetje met soms een kort lontje, en hij dacht wat gemakkelijk over veel dingen. Te veel verwend, dacht ze soms in stilte. Net als Dinie.

Ach, Dinie! Ze hadden samen op school gezeten en waren vriendinnetjes geweest. Ze waren bovendien voor een deel samen opgegroeid, na het huwelijk van haar moeder met Dinies vader. Maar in de afgelopen paar jaar waren ze niettemin totaal uit elkaar gegroeid. Dinie was ongetrouwd naar Den Haag vertrokken en had daar een bijzonder goede baan gevonden, waar ze overigens nooit veel over

vertelde. Lina kreeg nog weleens een kaartje van Dinie, met haar verjaardag bijvoorbeeld, en haar vroegere vriendin kwam vanzelfsprekend zo nu en dan nog wel thuis, als haar vader jarig was of ergens rond de Kerst en Nieuwjaar. Maar het vanzelfsprekende en vertrouwde van vroeger was ongemerkt geheel verdwenen, en in haar hart vond ze Dinie inmiddels een hooghartige, verwendende en nogal egoïstische vrouw geworden. Hoe Dinie eigenlijk aan zoveel geld kwam, om er zo deftig van te leven in dat verre Den Haag, dat was haar toch niet helemaal duidelijk. Als iemand dat wel precies wist, dan werd er duidelijk niet over gesproken!

Ze zuchtte en dacht aan de woorden van haar moeder. Het was natuurlijk vanzelfsprekend dat ze rouwde, maar moe dacht dat het haar goed zou doen om er nu het zo lekker weer was geworden eens een paar dagen tussenuit te gaan, en waarom ging ze bijvoorbeeld niet eens een weekje logeren bij haar zuster Martha in Zierikzee? Een andere omgeving, iemand om mee te praten die ze goed kende en met wie ze vertrouwd was, misschien een uitstapje maken naar de duinen en het strand? Marie gaf goedgehartig aan dat ze dan best een weekje op haar beide kleinkinderen wilde passen, maar Lina kon er nog niet toe komen.

Ze was al wekenlang moe. Ze had tegenwoordig nergens meer zin in. Alles viel haar zwaar. Moe beweerde dat dit normaal was als je rouwde, maar Lina wist het niet en bleef beslissingen voor zich uit schuiven. En ze durfde niet goed aan te geven dat ze later niet graag als een soort huishoudster voor haar zoveel jongere halfbroertje Koos wilde gaan zorgen. Ze durfde dat zelfs niet eerlijk tegen haar moeder te zeggen, bang als ze was dat moe haar zelfzuchtig zou vinden, en op welke manier dacht ze dan aan geld te komen om in hun levensonderhoud te voorzien?

Maar een beslissing moest er vroeger of later wel komen, dat besefte ze ook wel.

De volgende zondag, toen ze na de kerkdienst bij haar moeder koffiedronk en Marina en Cornelia speelden met

de twee jongens van Jan en Hanneke, drong Marie er nogmaals op aan. Ze kreeg bijval van haar schoondochter. 'Ook ik heb eens een man verloren,' drong Hanneke aan. 'Weliswaar was dat toch weer anders, want ik was niet gelukkig met hem, maar ik herken de onzekere situatie waarin jij nu ook zit. Je moeder heeft gelijk, Lina. Er eens even uit gaan zal je goeddoen. Veel wandelen, geen verplichtingen.'

Marie knikte nadrukkelijk. 'Waarom ga je toch niet eens een paar dagen naar Martha? Zal ik haar schrijven?'

Lina bloosde en had het gevoel dat ze onder druk werd gezet. 'Waar ik ook ben, ik zal Herman overal missen.'

'Afleiding helpt,' vond Marie vastbesloten.

'Maar alleen op reis gaan, zo ver weg en dan ook nog zonder de kinderen...' Lina's wangen kleurden rood. Ze aarzelde. 'Ik ben nog nooit alleen op reis geweest, en zeker niet zo ver weg.' Ze staarde naar haar handen, maar het ontging haar niet dat Marie en Hanneke een blik van verstandhouding wisselden.

'Ik zal je wel brengen,' besloot Marie. 'Als Hanneke tenminste twee daagjes op de kinderen wil passen?'

De ander knikte. 'Dat is prima, moe. Geen probleem, hoor. De meisjes kunnen bij de jongens op zolder slapen en in de bakkerij is altijd wel wat voor ze te doen. Bovendien is er personeel genoeg om een oogje in het zeil te houden.'

'Mooi,' zei Marie alsof alles al besloten was. 'Ik verheug me erop Martha een keertje extra te zien. Dat ze zo ver weg is gaan wonen, daar heb ik nooit helemaal aan kunnen wennen.'